

Kitap İncelemesi/Book Review

İmparatorluğun Son Savaşı: Birinci Dünya Savaşı'na Neden ve Nasıl Girdik?

Necmettin Alkan, İstanbul: Timaş Yayınları, 2020, 341 sayfa

Değerlendiren: Kadir Aydın*

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1914'teki Almanya ile ittifakı ve buna mukabil Birinci Dünya Savaşı'na giriş kararı Osmanlı tarihinin en tartışmalı meselelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihin gri ve tartışmalı meseleleri arasında yer alan bu ittifak ve savaş kararı araştırmacıların ve okuyucuların dikkatini çekmektedir. Ancak konu hakkındaki popüler tartışmalar ne yazık ki tarihi bir hakikatin ortaya çıkarılmasının ötesinde güncel, toplumsal ve siyasi ayrışmaların bir aracı olarak kullanılmaktadır. Böyle bir zeminde vuku bulan tartışmalarda hem alınan kararlar hem de karar alıcılar adeta siyasi bir kavga ve hesaplaşmanın öznesi konumuna gelmektedir. Tarih, uluslararası ilişkiler veya siyaset biliminin konusu olması gereken meseleler birtakım farklı kaygılar ve amaçlar uğruna araçsallaştırılarak hatalı tezlerin ortaya atılmasına neden olmaktadır. Tüm bu nedenlerden dolayı Prof. Dr. Necmettin Alkan kitabın yazılış amacının “Mevcut popüler tartışmaları köpürtmek, birilerini hain veya kahraman olarak ilan etmek olmadığını” belirtmektedir. Aksine, yazar tarafından kitabın yazılış amacı, “Bu tür tartışmaların dışında kalarak, üç aylık zaman dilimindeki gelişmelerin tarihi vâkı'a olarak dönemin kaynaklarından hareketle daha sağlıklı bir şekilde zamanın ruhuna uygun olarak anlatılması, anlaşılması ve yorumlanması” olarak belirtilmektedir.

* Doktora Öğrencisi, YÖK 100/2000 Bursiyeri, Sakarya Üniversitesi, TR, Ortadoğu Enstitüsü, <https://orcid.org/0000-0002-4830-6696>, 1kadiraydin@gmail.com

İmparatorluğun Son Savaşı: Birinci Dünya Savaşı'na Neden ve Nasıl Girdik? adlı kitapta Osmanlı İmparatorluğu'nun 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile bir askeri ittifak anlaşması imzalamasından 29 Ekim 1914 tarihinde vuku bulan Karadeniz harekâtı ile birlikte Birinci Dünya Savaşı'na fiilen girmesine kadar olan üç aylık süreç ele alınmaktadır. Bu üç aylık süreçte meydana gelen 2 Ağustos'taki ittifak anlaşması, 10 Ağustos'ta Alman savaş gemilerinin İstanbul'a gelmesi, hükümetin Almanlarla pazarlıkları, Osmanlı Donanması'nın 29 Ekim'deki Karadeniz'de Ruslara saldırısında Almanların rolü, Rusların ve İngilizlerin bu saldırıları önceden öğrenmelerine rağmen tedbir almamaları, Enver Paşa'nın bu gelişmelerdeki rolü ve Almanlarla ilişkileri farklı tezlerle ve derinlemesine ele alınmaktadır.

Kitabın konusunu Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na neden ve nasıl girdiği teşkil etmektedir. Bu konu üzerindeki genel kanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile bir ittifak anlaşması imzalayarak Birinci Dünya Savaşı'na Almanya'nın yanında girmesinin hatalı bir karar olduğu şeklindedir. Bu görüşe göre Osmanlı İmparatorluğu'nun her şeye rağmen tarafsız kalması gerekiyordu. Ancak karar alıcılar bunu başaramadılar. Bunun da ötesinde "Alman Hayranı" olan Enver Paşa'nın "tek başına" aldığı bu kararın devletin yıkılmasına sebep olduğu da öne çıkan görüşlerden bir diğerini oluşturmaktadır.

Bu genel kanıya rağmen özellikle Osmanlı İmparatorluğu ve Birinci Dünya Savaşı hakkında yapılan çalışmaların artması neticesinde farklı yaklaşımlar da ortaya konulmaya başlanmıştır. Bu minvalde Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na giriş kararını inceleyen çalışmaların artması ile İttihatçıların savaş öncesinde yürüttükleri ittifak diplomasisi ve bu çerçevede gerçekleştirilen Alman İttifakı, dönemin şartlarında başarılı olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Aynı şekilde savaşın ardından başlayan Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması da aslında bu sürecin devamı olarak izah edilmektedir. Özellikle Osmanlı Devleti'ni inceleyen disiplinlerarası çalışmaların artması ile birlikte İttihatçı liderlere karşı eski ve klişe olumsuz yaklaşımlar yerini bilimsel yaklaşımlara bırakmıştır. Bu yaklaşımlara göre Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na giriş kararı "Alman Hayranı" İttihatçı liderlerin bir "macera"ya atılma isteklerinin sonucu olarak değil hem Osmanlı İmparatorluğu'nun sahip olduğu imkanların hem de uluslararası sistemin bir gereği olarak alınmıştır.

Yazar, kitap boyunca "Türkiye'nin Almanya ile ittifak yapmasının ve ardından da Almanya'nın yanında savaşa girmesinin sebeplerinin neler olduğu",

“Türkiye’nin Birinci Dünya Savaşı’na girme sürecinin birkaç maceraperesetin aldıkları günübürlük bir karar neticesinde mi, yoksa bir devlet geleneğinin sonucu ve siyasetin gereği olarak mı savaşa girildiği”, “Alman ittifakı ve Almanya’nın yanında savaşa girilmesi sürecinin Sultan II. Abdülhamid dönemindeki Almanya ile münasebetlerin bir devamı olarak ele alınıp alınamayacağı”, “Savaşa girilmeyip tarafsız kalınması durumunda devletin mevcut sınırlarıyla varlığını sürdürüp sürdüremeyeceği” başka bir deyişle “Mağlup olmasına rağmen savaşın sonuçlarının Osmanlı İmparatorluğu açısından değerlendirilmesinin nasıl olacağı”, “Almanya ittifakı ve Almanya’nın yanında savaşa giriş tarihsel bir arıza veya sapma mı, yoksa son dönem Osmanlı Tarihi’nin devamı olarak mı görülmeli”, “bütün bu sürecin uluslararası hukuka göre nasıl yorumlanabileceği” ve “Türkiye’nin Birinci Dünya Savaşı’na girmesi ve bunda etkili olan karar vericilerin Türk tarihçileri arasında bu kadar farklı şekilde tartışılmasının nedenleri” üzerinde durmakta ve bu sorulara cevap aramaktadır. Osmanlı siyasetinin tarihsel süreklilik ve kopuş noktaları üzerinde duran yazar bu konuda önemli çıkarımlarda bulunmaktadır.

Alkan’a göre Osmanlı İmparatorluğu’nun kendisinin neden olduğu Birinci Dünya Savaşı’nın dışında kalması ve elleri kolları bağlı bir şekilde -kaderine razı olarak- beklemesi stratejik olarak yanlış bir karar olurdu. Ayrıca savaş kararının alınması, birkaç kişinin günübürlük kararları ve macera arayışlarının ötesinde belli bir tarihi arka planı olan ittifak ilişkileri ile izah edilmeye muhtaçtır. Bu yönüyle İmparatorluğun Birinci Dünya Savaşı kararı çok aktörlü, çok yönlü ve sonuç odaklı bir diplomasinin sonucu olarak alınmıştır. Ayrıca tarihsel süreç incelendiğinde Osmanlı İmparatorluğu’nun sadece Almanya ile bir ittifak kurmayı düşünmediği Rusya’ya bir ittifak teklifinde bulunmasına rağmen bunun kabul görmemesi üzerine Almanya ile ittifak anlaşması imzaladığı görülmektedir. Bu bakımdan karar alıcıların ittifak önceliği Almanya olmamıştır. Almanya ittifakı mevcut şartların bir gereği olarak yorumlanabilir. Karar alıcılar bu süre zarfında tarafsız kalma seçeneğini de masada tutmuş ancak toprak bütünlüğünün garanti edilmemesi nedeniyle bu seçenekten vazgeçilmek durumunda kalınmıştır. Böylece Osmanlı İmparatorluğu savaşın dışında kalarak bütün inisiyatifi karşı tarafın eline vermek yerine, savaşa müdahil olmuş ve bu sayede de oyunun bir tarafı olarak hamle yapma imkânı elde etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu’nun Birinci Dünya Savaşı’na girmesiyle ilgili gelişmeler zinciri 2 Ağustos 1914 tarihinde Almanya ile ittifak anlaşması-

nın imzalanmasıyla başlamıştır. Nihayetinde ise, Osmanlı donanmasının Karadeniz'e açılarak 29 Ekim'de Rus hedeflerini bombalaması üzerine 2 Kasım'dan itibaren sırasıyla Rusya, İngiltere ve Fransa ile savaşa girilmiştir. Böylece İmparatorluğun Birinci Dünya Savaşı kararı, 89 gün gibi bir zaman zarfında cereyan eden gelişmelerle şekillenmiştir. Bu gelişme için takriben üç ay kısa bir süre gibi görünse de bu süreç; aslında yoğun, hareketli ve sıkıntılı; oldukça da sıkı ve çok yönlü karmaşık pazarlıklarla geçmiştir. Osmanlı devlet adamları öyle bir pazarlık sürecine girişmişlerdi ki, Osmanlı İmparatorluğu, eğer İtilaf Devletleri kabul etselerdi İttifak Devletleri'nin; tersine durumda ise İttifakçılar "evet" deseydiler İtilafçıların karşı cephesinde yer alacaktı. Fark ettirmeksizin herkesin herkesle giriştiği gizli pazarlıkların ardından bütün bu süreç şekillenmiştir. Nihai olarak Almanya ile ittifak yapılırsa da savaşa girilmesi biraz zaman almıştır. Özellikle de Alman tarafı Osmanlı İmparatorluğu'nun bir an önce savaşa girmesini istese de Osmanlı karar alıcıları daha temkinli davranarak bu süreci mümkün olduğunca uzatmaya gayret etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na girme kararı bakanlar kurulunun emri ve sadrazamın haberi olmaksızın, Enver Paşa'nın gizlice yürüttüğü sonrasında Talat ve Cemal Paşaları yanına çektiği bir savaş kararı midir sorusu Alkan tarafından irdelenmekte ve bu hususta bazı sonuçlara varılmaktadır. Bu husustaki genel görüş Enver ve Cemal Paşaların gerekli emri vermesi üzerine Karadeniz sahillerinin bombalandığı şeklindedir. Ancak bazı Alman kaynaklarında Amiral Souchon'un Türk karar alıcılardan emir gelmemesi üzerine kendi inisiyatifiyle saldırı emrini verdiği de yer almaktadır. Bu hususta Enver Paşa'nın Amiral Souchon'a geniş yetkiler verdiği ve Souchon Paşa tarafından verilecek her türlü emre itaat edilmesi gerektiği yönünde bir talimat verdiği de aktarılmaktadır. Ancak Alkan'a göre dönemin siyasi durumu göz önüne alındığında siyasi konjonktür savaşın başlamasını gerektirmektedir. Bir Alman hayranlığından ziyade, Rusya'nın tecavüz ve tahriklerine binaen ve farklı devletler ile uzun süren ittifak görüşmelerine rağmen bir sonuç alınmaması üzerine Almanya ile ittifak anlaşmasının yapılması uygun görülmüştür. İmparatorluğun Birinci Dünya Savaşı kararı bu yönüyle coğrafi konunun, tarihi olayların ve siyasi durumun zorlaması karşısında alınmış bir karar olup, bu savaşta tarafsız kalmak mümkün olmamıştır.

Alkan'a göre İmparatorluğun Almanya'nın yanında Birinci Dünya Savaşı'na giriş kararı siyasi, diplomatik, askeri ve iktisadi zeminde vuku bulan çok

sayıdaki gelişmenin bir araya gelmesiyle alınmış bir karardır. Almanya ittifakı, Goeben ve Breslau'nun İstanbul'a gelmesi, İtilaf Devletleri ile gizli görüşmeler ve pazarlıklar, Balkan Devletleri ile ittifak teşebbüsleri, Çanakkale Boğazı'nın tahkim edilmesi, kapitülasyonların kaldırılması, dış borç alınması ve gemilerin Karadeniz'e açılması, İngiltere ve Rusya'nın savaş ilanı olmadan Osmanlı İmparatorluğu'na saldırması gibi hadiseler karar alıcılar üzerinde etkili olmuştur.

İmparatorluğun Birinci Dünya Savaşı'na giriş kararı ile sonuçlanan süreci aslında 2 Ağustos'tan çok öncesinde başlatmak daha doğru olacaktır. 2 Ağustos-29 Ekim arasında cereyan eden tüm gelişmeler ve alınan kararlar İmparatorluğun son 100-150 yıllık politikasının bir sonucu olarak değerlendirilmelidir. Bu yönüyle Alkan'a göre kitabın ana konusunu teşkil eden Alman ittifakı ve savaş kararı genel Osmanlı tarihinin akışı içerisinde bir sapma ve kırılma değildir. Bu karar 100-150 yıllık süre zarfında cereyan eden siyasi, diplomatik, askeri ve iktisadi icraatlar ile bunları uygulayan devlet adamlarının hareket tarzlarıyla fazlasıyla örtüşmekte ve birbirlerine benzemektedir. Bu ittifakın herhangi bir diplomatik ve askeri-stratejik düşünce olmadan birkaç kişi tarafından gerçekleştirildiği iddiasının tarihi bir karşılığı bulunmamaktadır. Aksine bu ittifak ciddi bir tarihi zemine dayanmakta ve çok aktörlü, yoğun diplomasi faaliyetleri ile şekillenmiştir. İttifak kararı modern Osmanlı diplomasi geleneğinin pratiği ve devamı olarak başlamış ve uzun süren görüşmelerin ve pazarlıkların sonucunda imzalanmıştır.

Bu süre zarfında yürütülen diplomasi faaliyetlerini Osmanlı Hükümeti adına yürüten devlet adamlarının nihai kararlarını etkileyen ve belirleyen fazlaca iç ve dış etken bulunmaktadır. Savaşın taraflarından İtilaf Devletleri'nin harp günlerine kadar devam eden Osmanlı ve coğrafyası hakkındaki emperyalist düşünceleri bunlardan ilkidir. Ayrıca Rusya'nın Osmanlı karşısındaki geleneksel varoluşsal bir siyaset takip ettiği de herkesçe malum olan bir durumdur. Ayrıca Rusya, müttefiki olan diğer iki devlet İngiltere ve Fransa ile birlikte Anadolu ve Balkanlar'daki iç sorunlara müdahalede belirli bir ortak siyaset izlemektedir. Hem Avrupa'daki modern gelişmeleri hem de Avrupalı devletlerin Osmanlı karşısındaki siyasetlerini bilen devlet adamları, mevcut durum karşısında İmparatorluğun tek başına mukavemet edemeyeceğini bildikleri için, denge siyasetinden istifade etmişlerdir. Uzun yıllardır Osmanlı devlet adamları tarafından takip edilen denge siyaseti Birinci Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin duyulmaya başladığı günlerde

de takip edilmiş ve dönemin karar alıcıları bu diplomatik geleneği modern dünyanın bir gereği olarak kullanmış ve savaş öncesi bir ittifak grubuna dahil olmuştur.

Bu yönüyle Alkan'a göre Birinci Dünya Savaşı sırasındaki devlet adamlarının modern diplomasi çerçevesinde yürüttüğü başarısız müttefik arayışları ve başarılı Almanya ittifakı aslında seleflerinin uygulayageldiklerinden farklı değildir. Yine Alkan'a göre dönemin karar alıcıları diplomaside var olan Abdülhamidi geleneği ve Alman siyasetini sürdürmüşler ve bu siyasetin bir sonucu olarak Almanya ile ittifak anlaşması imzalamışlardır. Bu yönüyle Alman İttifakı ve devamındaki gelişmelerle ilgili olarak üzerinde durulması gereken diğer bir nokta ise, tüm bu kararların sadece bir iki kişi tarafından alınmadığıdır. Zira ittifakın yapılmasıyla alakalı kararın alınması, müzakerelerin yapılması, imzalanması ve onaylanması Osmanlı devlet yapısı içinde ilgili kurumları temsil eden devlet adamları ve diplomatlar tarafından gerçekleştirilmiştir. İktidarda olan İttihat ve Terakki Fırkası'nın kurduğu hükümetin başı Sadrazam ve Hariciye Nazırı Said Halim Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Maliye Nazırı Cavid Bey ve Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey gibi karar alıcılar bir parti adına değil teşkil ettikleri meşru bir hükümet olarak devleti yönetiyorlardı. Maliye Nazırı Cavid Bey gibi bu ittifaka karşı çıkanlar olmasına rağmen, son ana kadar hükümette kalmışlardır.

Alkan'a göre 623 yıllık bir devlet ve takriben 150 yıllık bir modern diplomasi geleneği ve tecrübesiyle yürütülen bu süreç, bir partiye ve mensuplarına mâl edilemez. Dönemin hükümetini teşkil eden bakanlar, tercihlerini uygularken geriye dönük kurumsallaşmış belli bir diplomasi tecrübesinden ve geleneğinden istifade etmişlerdir. Ayrıca hükümetin içinde Sadrazam, Harbiye Nazırı, Dahiliye Nazırı ve Meclis-i Mebusan Reisi'nden oluşan dar bir kadronun bütün bu süreci yürütmesi; ilgili görüşmelerin hükümetin diğer üyelerinden gizli tutulması da eleştirilen konulardan biridir. Ancak Alkan'a göre bu durum dönemin diğer ülkelerinde de olan "savaş kabine"leriyle mukayese edildiğinde oldukça normal bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Birinci Dünya Savaşı gibi hassas ve çok kritik bir süreçte hükümet içinde dar bir kadronun, ilgili diplomatik ve askeri bazı görüşmeleri yürütmesi ve kararları almasıyla ilgili örnekler bulunmaktadır. Bu yönüyle Osmanlı hükümetini teşkil eden kabine üyelerinden dar bir grubun bütün bu süreci kontrol etmesi ve yürütmesi bu anlamda dönemin mantığına ve devlet işleyişine uygundur.

Sonuç olarak, Osmanlı Arşivi, ATASE Arşivi, Alman Askeri ve Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden temin edilen vesikaların yanı sıra İtilaf Devletleri arasında yer alan Rusya'nın Almanca ve Türkçeye tercüme edilen belgelerinin de kullanıldığı bu çalışmada ayrıca İngiliz belgelerinden istifade edilerek kaleme alınan yayınlardan da istifade edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın dört önemli tarafı olan Türk, Alman, Rus ve İngiliz kaynaklarının kullanıldığı çalışmada geniş bir bakış açısı yakalanmaya çalışılmıştır. Kitabın ele aldığı üç aylık süre içerisinde cereyan eden olaylarda aktör olarak yer alan çok sayıdaki Türk ve Alman yetkilinin hatıraları da kullanılmıştır. Ayrıca Türk, Alman, Avusturya, İngiliz, Rus ve Fransız matbuatının 31 Ekim-2 Kasım 1914 tarihleri arasında neşredilen sayıları da taranarak Karadeniz Harekâtı hakkındaki yayınlar da ele alınmıştır. Tüm bu kaynakların yanı sıra Birinci Dünya Savaşı hakkındaki literatür de incelenmiştir. İstifade edilen kaynakların çeşitliliği bakımından çalışma alanda önemli bir boşluğu dolduracak bir hüviyete sahiptir.